

УДК 930.25(44)“17/18”

Людмила Приходько

РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА АРХІВОЗНАВЧОЇ ДУМКИ ФРАНЦІЇ У XVIII – ПОЧАТКУ XIX ст.

У статті розглянуто тенденції розвитку архівної справи та архівознавчої думки Франції у XVIII ст. Проаналізовано також здійснені владою під час подій Великої французької революції та на початку XIX ст. організаційні заходи, затверджені нею законодавчі документи, які відображають реалізацію державної політики в архівній галузі країни, та її наслідки для формування і збереження національної архівної спадщини.

Ключові слова: архівна справа Франції, архівне законодавство, Національний архів.

Упродовж останнього часу українське архівознавство переживає інтенсивну трансформацію. Попри складність процесів, які формують зміст цієї трансформації, її загальний стан визначає спрямування на істотне розширення простору «знання і пізнання». Нині простежується зацікавленість вітчизняних науковців унікальним історичним досвідом зарубіжної архівістики, пов'язаним з розбудовою національних моделей архівних систем, розробленням архівного законодавства, науково обґрунтованих принципів організації архівних документів, забезпеченням інтелектуального доступу до архівної інформації. У науково-теоретичному й методичному обрамленні цей досвід отримує статус впливового чинника для розвитку архівної галузі України, вирішення проблем організації, формування та забезпечення збереженості сукупної архівної спадщини нашої держави – Національного архівного фонду.

У контексті зазначеного цінним і авторитетним видається доробок французьких архівістів, презентований давніми архівними традиціями, національною архівознавчою школою з потужними напрацюваннями теоретичного характеру, методологічним плюралізмом, широкими міжнародними зв'язками та суттєвим впливом на розвиток архівознавчої думки у світі. Фундатори та провідні представники французької архівістики продукували наукові ідеї, виступали ініціаторами й промоторами законодавчих, організаційних і практичних новацій, які ставали визначальними для розбудови архівної справи держави, а згодом поширювалися та застосовувалися в інших країнах світу. Зокрема, французькі архівісти у складний, драматичний період власної національної історії – революції кінця XVIII ст. здійснили низку заходів у напрямі реформування архівної галузі, окреслили на їх тлі перспективну версію базових засад архівного будівництва. Попри дещо суперечливий характер цих заходів, як показав час, вони надали імпульсу європейській архівній

спільноті до переосмислення усталених традицій, принципів організації архівної справи, методик повсякденної практичної діяльності, нового самоусвідомлення професійної ідентичності архівіста. Цим, власне, і пояснюється актуальність обраної тематики статті.

Історіографія досліджуваної проблеми – розлога й багатогранна. Це, зокрема, праці російських істориків і архівознавців: В. Автократова (1922–1992)¹, В. Агеєвої (Прозорової)², А. Адо (1928–1995)³, Н. Бржостовської (1915–1994)⁴, А. Воронова (1864–1912)⁵, О. Добіаш-Рождественської (1874–1939)⁶, О. Кальсіної⁷, К. Лаппи-Старженецької (1884, за іншими джерелами 1886–1971)⁸, О. Люблінської (1902–1980)⁹, І. Маяковського (1878–1954)¹⁰, Д. Самоквасова (1843–1911)¹¹, Є. Старостіна (1935–2011)¹², Є. Тарле (1874–1955)¹³, І. Філіппова¹⁴. Важливим джерелом поглибленого вивчення теми є подані Є. Старостіним та І. Філіпповим аналітичні огляди інтерпретацій архівної політики революційної влади у студіях європейських істориків і архівістів: А.-Л. Бордьє (Henri-Léonard Bordier, 1817–1888), Р.-А. Ботьє (Robert-Henri Emil Bautier), М. Дюшена (Michel Duchein), Е. Казанови (Eugenio Casanova, 1867–1951), Л. де Лаборда (Léon de Laborde, 1807–1869), Ш.-В. Лянґлуа (Charles-Victor Langlois, 1863–1929) і Ш. Сеньобоса (Charles Seignobos, 1854–1942), П. Сантоні (Pierre Santoni) та ін., а також у матеріалах колоквиуму «Архіви та революція» (Archives et Révolution. Création ou destruction. Actes du colloque organisé par Association des archives françaises (groupe régional Provence-Alpe-Côte-d'Azur), проведеного Товариством французьких архівістів у 1988 р. Цей перелік варто доповнити ще однією публікацією вже згаданого М. Дюшена¹⁵, студіями Е. Лодоліні (Elio Lodolini)¹⁶, Е. Познера (Ernst Posner, 1892–1980)¹⁷, Т. Р. Шелленберґа (Theodore Roosevelt Schellenberg, 1903–1970)¹⁸, Ш. Шмідта (Charles Schmidt, 1872–1956)¹⁹.

© Людмила Приходько, 2012

В українському архівознавстві серед нечисленних публікацій досить докладний аналіз реформування архівної справи Франції під час революційних подій містить праця В. Романовського (1890–1971) «Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» (1927)²⁰.

Окремо необхідно виділити низку публікацій зарубіжних дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст., в яких окреслилася нова історична парадигма – «зміна віх» у вивченні численних аспектів самого феномену Французької революції, намагання вийти за межі її традиційного аналізу, усталених пріоритетів, оцінок і схем, застарілих ідеологічних постулатів, залучення сучасного термінологічного й теоретико-методологічного інструментарію. В контексті гострих і змістовних дискусій відносно цього переломного для французької та європейської історій явища заслуговує на увагу епістемологічний потенціал «ревізіоністської» (критичної) концепції Французької революції. Її представники – французькі історики Ф. Фюре (*François Furet*, 1927–1997; *Penser la Révolution française*, 1977), М. Озуф (*Mona Ozouf*, *Dictionnaire critique de la Révolution française / Sous dir. de F. Furet, M. Ozouf*, 1988), професор Вищої школи соціальних наук П. Геніфе (*Patrice Gueniffey. La politique de la Terreur. Essai sur la violence révolutionnaire 1789–1794*, 2000), а також учений-історик польського походження Б. Бачко (*Bronislaw Baczko. Comment sortir de la Terreur. Thermidor et la Révolution*, 1989) подали нові підходи до розуміння причин і характеру Французької революції, тієї ролі, яку відіграли якобінська диктатура і терор в її історії, також підняли питання про сутність і механізм дії диктаторських тенденцій під час революційних подій²¹. Ці праці визначають нові ракурси для глибшого розуміння сюжетів і проблем тогочасної французької архівістики.

У статті ми зосередимо увагу на інтелектуальній атмосфері епохи, особливостях продукування історичних знань, зокрема на розробленні ерудитами та антикварами критичних методів опрацювання історичних джерел та їхньому впливові на французьку архівістику. Проаналізуємо практичні напрацювання французьких архівістів, а також ключові нормативно-правові акти епохи Французької революції, що відображають реалізацію державної політики в архівній галузі та її наслідки для започаткування архівної системи країни, збереження національної архівної спадщини.

Архівна галузь Франції напередодні революційних подій являла собою строкату картину – розпорошені по всій території країни понад 1225 архівосховищ, з них тільки 405 діяло у самому Парижі²². Архіву зі статусом загальнодержавного чи центрального не існувало. «Скарбниця хартій» (*Trésor des Chartes*) – головний королівський архів країни, з ХІІ ст. тісно пов'язаний з долею королівської влади, політикою її централізації, котрий знав періоди розквіту під час правління кращих представників династії Капетингів²³, перебував у занедбаному стані. Через нерегулярне поповнення новими надходженнями, функціонування переважно як сховища історичних джерел архів під кінець ХVІІІ ст. мало цікавив уряд. Важливі та актуальні документи загальнодержавного значення (внутрішня політика, законодавство, міжнародні відносини, династичні права, боротьба за владу в країні тощо) відкладалися у засекречених архівах, при королівській канцелярії, дорадчих органах при особі короля, в архівах міністерств закордонних справ (з 1671 р.), воєнному (з 1701 р.) і морському (з 1659 р.)²⁴. Державні урядові, судові, фінансові, місцеві муніципальні установи, приватні структури, церкви, монастирі, ордени, навчальні заклади, родини, окремі особи також накопичували та зберігали власний «документальний арсенал». Серед них було чимало архівів, що містили величезні та багаті за змістом зібрання актів. Архівісти опікувалися їхнім збереженням і укладали до актового матеріалу ґрунтовні описи²⁵.

Структурна перебудова державного апарату Франції впродовж ХVІІІ ст. актуалізувала завдання істотного удосконалення діяльності архівів, особливо у справі організації та збереження їхніх документів. Найважливіші документальні пам'ятки свідчили про минуле народу, забезпечували правові, майнові та інші інтереси країни або особи, міцно увійшли в арсенал політичної та ідеологічної боротьби різних соціальних груп, партій, угруповань. Вони стали дієвим управлінським інструментом, адже владним структурам для виконання своїх політичних й адміністративних функцій, вирішення багатоаспектних проблем державного будівництва доводилося звертатися до практичного досвіду попередників, зафіксованого у створених ними писемних документальних і наративних джерелах. Значну цінність становили документальні комплекси ліквідованих установ, що презентували архівну спадщину

у насичений реорганізаціями органів державної влади та управління історичний проміжок кінця XVI–XVII ст. Утім, для новостворених розмаїтих урядових установ і відомств, з огляду на притаманний їм динамічний характер поточного діловодства, ці архівні масиви були громіздким і небажаним тягарем. Значний обсяг робіт, безпосередньо пов'язаних з їхнім упорядкуванням, збереженням та забезпеченням доступу міг набути реального змісту тільки за участі та під контролем держави.

Однак вирішення вказаних проблем ускладнювалося низкою чинників. Це – властивий Франції, а також іншим країнам Західної Європи з абсолютистською монархією відомчий характер організації архівної справи, позначений такими специфічними рисами, як розпорошеність і організаційна відокремленість архівів; відсутність загального керівництва архівами з боку держави та єдиної регламентації їхньої діяльності; прагматичне ставлення до архівних документів чиновників, їхня бюрократична «кволість», яка часто призводила до фізичного знищення цінних архівних джерел; брак професійних кадрів, коштів, необхідних для функціонування архівів, спеціально пристосованих приміщень для зберігання документальних масивів; засекреченість архівів, недоступність для користування їхніми документами. З точки зору політики, юриспруденції чи теології переплетені у теки свідчення легітимності дій усвідомлювалися владою як вибухонебезпечний матеріал і перебували поза межами професійних сподівань дослідників.

Певні труднощі також створила небачена до того часу за своїми темпами активізація документообігу, збільшення в його структурі питомої ваги організаційно-розпорядчих, обліково-статистичних, фінансових документів, політичного та адміністративного листування. Його прискоренню значною мірою сприяло збільшення управлінських функцій держави внаслідок ускладнення форм політичного й економічного життя, суттєве розширення системи державних органів – міністерств, відомств, установ, складного поєднання ієрархічних структур на всіх рівнях суспільства, які мали виконувати ці функції та відповідно документувати їх. Помітну роль відіграло зростання нового типу створювачів документів і архівів – приватних промислових підприємств, мануфактур, торговельних компаній, бірж, банків, корпорацій тощо. Очевидним був вплив промислової революції XVII–XVIII ст., що спричинила динамічне запровадження у до-

кументообіг науково-технічної документації, стрімке зростання її масивів та ускладнення її видової структури. Ще один аспект заслуговує на увагу – невпинне накопичення документів, що відображали колоніальну експансію Франції, історію захоплених нею територій та відкладалися в архівах урядових установ, відомств, а згодом – у спеціально створених архівах при державних установах з відповідними функціями управління колоніями і частково – в архівах приватних підприємств, установ. До суттєвих проблем архівної галузі додалися непоодинокі факти фальшування та підробки документів.

Отже, архівна галузь Франції відчувала нагальну потребу в істотному реформуванні, розбудові власної архівної системи з її основними компонентами – спеціально уповноваженим центральним органом управління; мережею державних архівних установ; загальнонаціональним архівним законодавством, яке б встановило нормативно-правове регулювання передавання документів від установ до архівів, легітимізувало експертизу цінності архівних документів та порядок знищення тих, що підлягали утилізації, сприяло удосконаленню процесів архівної роботи, пов'язаних з організацією, формуванням і збереженням національної архівної спадщини, демократизації доступу до архівної інформації. Історичний контекст вимагав чітко визначити стосунки між архівами, а також архівів з державою та суспільством.

Французькі архівісти не стояли осторонь проблем архівної справи і спрямовували вирішення їх у практичну площину – підготовку низки публікацій методичного характеру: правил, регламентацій, рекомендацій для повсякденної архівної роботи, що визначали порядок організації архіву, класифікацію, облік, зберігання архівних документів, переважно, правого змісту.

Зокрема, це П.-К. Лемуан (Pierre-Camille Le Moine, 1723–1780), хранитель церковного архіву в Ліоні, у праці «Практична дипломатика або трактат про впорядкування архівів і скарбниць хартиї» (*Diplomatique-Pratique: Ou Traite de L'Arrangement Des Archives Et Tresors Des Chartes*, 1765) приділив увагу розробленню прикладних аспектів дипломатики та архівістики. Підняту ним проблематику також опрацьовував Ж. Баттенеї (Joseph Battheney, 1724–1788; 1-é l'édition: *Le Moine P.-C., Batteneij J. Supplément à la «Diplomatique-pratique» de M. Le Moine, contenant une méthode sûre pour apprendre à déchiffrer les anciennes écritures et arranger les archives*, 1772; 2-é l'édition: *Batteneij J., Le Moine P.-C. L'archiviste*

françois, ou Méthode sûre pour apprendre à arranger les archives & déchiffrer les anciennes écritures, 1775)*. Він подав методики дешифрування й читання давніх текстів, окреслив порядок приймання документів до архіву сеньйорії, схему його впорядкування та презентував приклади описань на рівні справи, картону. Ж. Баттней надавав великої ваги професійній компетентності архівістів і дотримувався думки, що тільки високоосвічену особу, яка добре володіє латинською та давньою французькою мовами, усвідомлює непроминальну цінність архівного документа треба залучати до роботи в архіві²⁶. Ж.-Г. Шеврьєр обгрунтував хронологічний принцип зберігання архівних документів (Jean-Guillaume de Chevrières. *Le Nouvel Archiviste, contenant une nouvelle méthode de ranger un chartier dont l'ordre chronologique est la base; Auquel on a joint des Calculs & Tables, pour aider à la supputation des Temps, nécessaires aux Archivistes, & à ceux qui s'adonnent à la Chronologie, 1775*).

На увагу заслуговує запропонований М. Мар'є у праці «Трактат про архіви...» (*Mariée M. Traité des archives; dans lequel on enseigne le moyen de faire revivre les anciennes écritures, & la manière de procéder le plus simplement au pouillé général, pour y donner ensuite un ordre simple, laconique & constant; lequel s'applique aussi aux bibliothèques, 1779*) «курс лікування архіву» від хаосу й безладу. Автор за фахом був юристом, проте його візія виявлення недоліків в організації та забезпеченні збереженості архівних документів і розроблений ним комплексний підхід до їх усунення ґрунтувалися на власному багаторічному досвіді роботи в архіві. М. Мар'є обрав відповідну форму викладу матеріалу – «інструктивні листи», в яких окреслив основні етапи та зміст роботи з упорядкування архіву сеньйорії, капітулу або будь-якої іншої архівної установи (від первісного огляду до укладення генерального опису). Його головну сутність він розумів на кшталт відновлення генеалогічного дерева. Автор мав рацію, коли акцентував увагу архівістів на потребі обов'язкового врахування специфічних особливостей організації кожного архіву, «потому, что права, обязанности, жалование, сеньйории и т. п. являются для всех в такой степени разными, что невозможно дать некую модель, которой можно было бы следовать». У вирішенні питань групування архівних документів Мар'є був прибічником предметно-логічних схем.

* Відомості подано за каталогом Національної бібліотеки Франції.

Під цим кутом зору він рекомендував документи сеньйорії поділити на сім класів: 1) власник, пребенда (лат. *prebenda*); 2) церква; 3) сеньйорія, сюзеренітет, володіння сеньйора, його права, привілеї, імунітет й обов'язки; 4) суд і судочинство; 5) земельні володіння; 6) особисті справи сеньйора або капітулу; 7) довідкові та непотрібні документи; далі кожний клас – на розряди, а в їхніх межах – на підрозряди. Варто зазначити, що міркування Мар'є відносно принципів організації документів архіву не були в той час оригінальним винаходом і відображали укорінення пертинентних схем класифікації в західноєвропейській архівістиці XVII–XVIII ст. Натомість його ідея про створення в архіві «тематичного каталогу» з науковою метою, запропоновані ним форма наукового описування архівних документів і детальна схема генерального опису, безперечно, віддзеркалюють цінні напрацювання французької архівознавчої думки. Посібник також містив поради автора стосовно забезпечення умов зберігання архівних документів, реставрації та відновлення згасаючих текстів²⁷.

Зорієнтованість на подолання розпорошеності «найважливіших» архівних документів з історії Франції та їх концентрацію в столиці (якщо не оригіналів, то їхніх копій) була притаманна проекту юриста та історіографа Ж.-Н. Моро (Jacob-Nicolas Moreau, 1717–1803), розробленого ним 1762 р. Для практичного втілення задуму він відрядив своїх представників до різних архівосховищ Франції, Англії та Італії. Збирання матеріалів припало на період 1764–1789 рр., тобто продовжувалося до початку революції²⁸. Офіційно було визнано, що зібрані копії документів повинні прислужитися, насамперед, науковим цілям. Однак через відсутність чітко розроблених критеріїв, за якими документ міг вважатися «найважливішим», тобто становив справді історичну або наукову цінність, посланці Моро діяли, переважно, стихійно і на свій розсуд відбирали в архівах Франції джерела. Тільки поїздки до Англії та Італії за участі компетентних фахівців, зокрема, Л. Ж. Брекінї (Louis Georges de Bréquigny, 1715–1795), відомого вченого-ерудита, члена Французької академії, який долучився до підготовки окремих томів «Зібрання королівських ордонансів» (*Ordonnances des Roys de France, vol. 1–23, 1733–1847*), виявилися дійсно плідними. За результатами експедицій було сконцентровано близько 4000 списків документів, що склали згодом «Фонд Моро»²⁹.

У контексті теми дослідження не можна обійти увагою чудові взірці традицій збирання, кри-

тики та публікації архівних джерел, розроблені ерудитами Бароко і успадковані антикварами Просвітництва, що виявилися вельми плідними не тільки для розвитку історичних знань та формування технік їхнього здобуття, а й стимулювали та корегували певною мірою поступ архівознавчої думки та архівної справи, і в цьому сенсі заслуговують на окремих розгляд.

Розвиток «ерудитських досліджень» розпочався у Франції у першій половині XVII ст. за участі учених, бібліотекарів, видавців, ченців конгрегацій бенедиктинців та єзуїтів.

З плеяди вчених-ерудитів слід виділити по-стать А. Дюшена (André Duchesne, 1584–1640), офіційного королівського історіографа, «батька французької історіографії», географа, знаного видавця значної кількості історичних документів³⁰. Він залишив цінну й багатогранну наукову спадщину – опубліковані та в рукописах праці з історії церкви, королівської влади та державних інститутів Франції, історико-географічні студії, бібліографічні розвідки, переклади. Серед них – «Бібліотека авторів, які описували історію і топографію Франції» (*Bibliothèque des auteurs qui ont écrit l'histoire la topographie de et la France*, 1618), «Історія королів, герцогів і графів Бургундії» (*Histoire des rois, ducs, et comtes de Bourgogne*, 1619–1628) та «Історія французьких кардиналів» (*Histoire des tous les cardinaux français de naissance*: In 2 vol., 1660–1666), опублікована після смерті автора його сином Франсуа. Ерудиція, глибокі знання історичних документів, блискучий літературний стиль заслужено принесли йому визнання та авторитет. За життя вчений підготував цикл генеалогічних досліджень дворянських родів Франції – дю Плессі-Рішельє, графів д'Альбон і дофінів В'єнна, Бетюн, Вержі, Ларошфуко, Люксембурга, Монморансі, Ре де Брейль, Шастене та ін.³¹ Відомо, що їх написання й публікація здійснювалися на замовлення кардинала А.-Ж. Рішельє (1585–1642). Велика увага, яку приділили всесильний перший міністр і королівський історіограф генеалогічним студіям, зумовлена, з одного боку – особливостями французького історіописання XVII ст., його орієнтацією на першоджерела – сюжети з Біблії, походження народів, законів, установ, інституцій, мистецтва, з іншого – становленням у Франції абсолютистської держави та розгортанням пропаганди необхідних абсолютизму ідей, зокрема, вивчення минулого як засобу формування національної самосвідомості та зміцнення згуртованості нації, утвердження провідної ролі дворянства в історії, звеличення родинних зв'язків і

культу предків. Отже, генеалогічні студії Дюшена були своєрідною відповіддю на потреби епохи та при цьому виконували замовлення центральної влади, в якому виразно відбилися основні тенденції політики Рішельє: боротьба з бунтівною аристократією, опора на середнє дворянство і намагання залишити в його рядах лише достойних цього звання, врешті прагнення досягти беззаперечного авторитету королівської влади серед представників другого стану.

Яскравим прикладом «ерудитського» жанру є «Словник до творів авторів, написаних середньою та низькою латиною» (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, 1678–1679) Ш. Дюканжа (Charles Du Cange, 1610–1688). Його перше видання вийшло у трьох томах. Автор багато праці присвятив виявленню у рукописах доби Середньовіччя і виписуванню з них різних слів, термінів, висловлювань, важких для розуміння. Ґрунтовні знання дозволили йому подати їх тлумачення у словнику класичною латиною та цінні коментарі до них. Перу Ш. Дюканжа також належали студія з історії Візантії (*Historia Byzantina duplici commentario illustrata...*, 1680), підготовлена ним на багатій джерельній базі і «Словник середньовічної та варварської грецької мови» (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, 1688). Він мріяв написати працю про історію французьких установ і збирав матеріали з цієї теми.

Е. Балюз (Étienne Baluze, 1630–1718), історик, професор канонічного права Колеж де Франс (Collège de France), бібліотекар книгозбірні канцлера Ж.-Б. Кольбера (Jean-Baptiste Colbert, 1619–1683) видав працю «Капітулярії королів Франції...» (*Capitularia regum Francorum...*, 1677), окремою збіркою «Листування римського понтифіка Інокентія III...» (*Epistolarum Innocentii III romani pontificis...*, 1682), також «Життя авіньйонських пап...» (*Vitae paparum Avenionensium...*, 1693). Е. Балюзу вдалося зібрати надзвичайно цінну за своїм змістом бібліотеку, до якої увійшли оригінали середньовічних рукописів і власноруч зроблені ним копії маловідомих історичних джерел. Згодом з цього зібрання документів було сформовано «fonds Baluze» і передано до Національної бібліотеки Франції (*Bibliothèque Nationale de France*)³².

Застосовуючи в історіографії «ерудитський» і «політичний» типи критики, А. Дюшен, Ш. Дюканж, Е. Балюз подали змістовні приклади прийомів визначення «правдивості» історичних документів, акцентували увагу на вимогах стосовно підготовки особи, яка приступає до історіописання (формулювання гіпотези, докладне

знання джерел, вміння їх критично засвоїти).

Але, не тільки світські, а також учені-ченці, зокрема, конгрегації бенедиктинців зробили питомий внесок у поступ «ерудитських досліджень», відтворюючи у своїх працях властивий їм «дух терпіння, методичності, поваги до традицій».

Заснований у VI ст., на підставі статуту Бенедикта Нурсійського, Бенедиктинський орден (далі – Орден) належав до найбільших і впливових у Західній Європі. Його монастирі, маючи у своїх архівосховищах і бібліотеках велику кількість автентичних грамот, списків, угод, дарчих, залишалися невичерпною скарбницею джерел з історії Середньовіччя. Після низки реформ Ордену на його основі 1627 р. було створено Конгрегацію св. Мавра (учня св. Бенедикта, далі – Конгрегація). Її члени цілеспрямовано орієнтувалися на вдосконалення релігійної освіти й виховання та прагнули відродити давні наукові традиції Ордену. Центром діяльності вони обрали абатство Сен-Жермен-де-Пре (St. Germain des Prés). Для реалізації своїх амбітних прагнень перші керівники Конгрегації дом Ж.-Г. Тарісс (Jean-Grégoire Tardis, 1575–1648) і його найближчий співробітник, бібліотекар дом Люк д'Ашері (Luc d'Achéry, 1609–1685) розробили масштабний перспективний план її діяльності, який 20 травня 1648 р. розглянув Генеральний Капітул і затвердив. План передбачав збирання й оприлюднення праць діячів церкви; публікацію історій церкви та Бенедиктинського ордену, загальної політичної, літературної історії Франції та історії французьких провінцій, підготовку студій із допоміжних історичних дисциплін; ґрунтовне критичне опрацювання давніх рукописів. Його важливою і обов'язковою складовою Ж.-Г. Тарісс і Люк д'Ашері вважали розроблення правил організації бібліотеки та архіву Конгрегації (правил користування документами, укладення інвентарів, зберігання рукописів із детально розробленими умовами забезпечення збереженості їх фізичного стану).

Перший ініціативний акт мавристів – циркуляр від 13 листопада 1647 р. приписував розшукувати, переписувати та анотувати будь-який акт з історії Бенедиктинського ордену³³. Завдяки широким зв'язкам Конгрегації її члени для втілення накресленого плану мали можливість користуватися кращими архівами церков і монастирів, приватними архівами Західної Європи. Їм також вдалося налагодити, з метою отримання необхідних матеріалів, широке й результативне листування з багатьма церковними органами.

За оцінкою О. Добіаш-Рождественської, члена-кореспондента Академії наук СРСР, знаного медієвіста і палеографа, авторитетного дослідника праць мавристів та їхнього листування, «В день, когда все эти пожелтевшие бумаги, исписанные характерным монастырским почерком, увидят свет, мы будем иметь одну из любопытнейших картин умственной жизни общества XVII века, в которой предстанет иное его лицо, отличающееся от привычного нам образа»³⁴.

Понад 150 бенедиктинських ченців долучилися до численних публікацій документів, написання праць з дипломатики, палеографії, хронології. Ними було зібрано та систематизовано значну кількість середньовічних джерел. Публікація їх здійснювалася на основі ретельного порівняння всіх списків документів, встановлення ймовірного місця походження кожного документа, авторства, датування, звіряння різних варіантів тексту, з'ясування його автентичності. Конгрегація св. Мавра видала «Галлію християнську...» (Gallia Christiana..., 1715), де викладено історію французької церкви за окремими єпархіями, багатотомну «Літературну історію Франції...» (Histoire littéraire de la France..., 1733), що містить матеріал з історії французької культури, підготовлений Р.-П. Тассеном (René-Prospér Tassin, 1697–1777) і Ш.-Ф. Тушеном (Charles-François Toustain, 1700–1754) шеститомний «Новий трактат про дипломатику...» (Nouveau traité de diplomatique: où l'on examine les fondemens de cet art: on établit des règles sur le discernement des titres, et l'on expose historiquement les caractères des bulles pontificales et des diplômes donnés en chaque siècle: avec des éclaircissemens sur un nombre considérable de points d'histoire, de chronologie, de critique & de discipline, & la réfutation de diverses accusations intentées contre beaucoup d'archives célèbres, & sur tout contre celles des anciennes églises, 1750–1765), низку праць з історії окремих французьких провінцій тощо.

З-поміж мавристів найбільшу славу здобув Ж. Мабійон (Jean Mabillon, 1632–1707). До Конгрегації св. Мавра він вступив 1657 р., ремесло дослідника опановував у Сен-Жермен-де-Пре. На той час всі, хто цікавився Середньовіччям, особливо його архівною спадщиною, активно гуртувалися навколо абатства – вчені-ерудити, колекціонери, бібліотекарі, архіваріуси, книговидавці, абати, кардинали та прості ченці – замкнутий, утім, живий та діяльний світ знавців і збирачів старовини. Це інтелектуальне співтовариство, причетне до формування критичної наукової школи вивчення французької історії, сут-

тво вплинуло на становлення Ж. Мабійона як ерудита-історика та його дослідницькі практики. З 1664 р. і впродовж всього життя вчений-чернець працював в архіві та бібліотеці Сен-Жермен-де-Пре, керував науковою діяльністю мавристів.

Перу Ж. Мабійона належать студії з історії та християнської догматики, зокрема, започатковане ним видання «Діяння святих Ордену св. Бенедикта» (*Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti*, 1668–1701) і чотири томи з шеститомних «Анналів Ордену святого Бенедикта» (*Annales Ordinis Sancti Benedicti*, vol. 1–6, 1703–1739). Учений-чернець у зазначених працях продемонстрував глибокі знання історичних документів і літератури з предмета дослідження, тонке критичне відчуття матеріалу. Ж. Мабійон доклав праці до реалізації практично всіх сучасних йому видавничих проєктів Конгрегації, розробив методикку збирання та публікації історичних документів, якою керувалися мавристи. На особливу увагу в науковому доробку Ж. Мабійона заслуговує трактат «Шість книг про справу дипломатики» (*De diplomatica libri VI*). Поштовхом для його написання стала студія ченця-єзуїта, фламандського історика й теолога Д. ван Папebroка (*Daniel Papebroch, van Papenbroeck*, 1628–1714) «Антикварний вступ про різницю між справжнім і підробленим у стародавніх пергаментях» (*Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*, 1675). У ній автор висловив сумнів стосовно автентичності дипломів династій Меровінгів (фр. *Mérovingiens*) та Каролінгів (лат. *Carolingi*, фр. *Carolingiens*), що зберігалися у бенедиктинських архівах, зокрема в архіві давнього абатства св. Діонісія. На його переконання, з VII ст. не збереглося жодного справжнього диплома, а серед наявних найдавніших дипломів більшість – підробки. Відтак претензії бенедиктинців на різне майно та привілеї не мали під собою підстав. Позиція Д. Папebroка цілковито вписувалася у гасло єзуїтської історіографії: «*Nihil nisi testissimus*», тобто, «Нічого, крім найпотверженішого»³⁵, і в контекст тогочасних «боїв за історію» між адептами Реформації та Римо-Католицькою Церквою, гострої полеміки між єзуїтами-боландистами та мавристами за допомогою історичних документів і за участю потужних інтелектуальних сил, період яких припав на другу половину XVI–XVII ст. Висновки Д. Папebroка, по суті, «кидали у неславу» видання бенедиктинців, знецінювали їхні наукові здобутки.

Варто додати, що численні та запеклі суперечки навколо дипломів і хартій – так звані «дипломатичні війни» (*bella diplomatica*)* у ті часи точилися в світському середовищі. На тлі формування нових капіталістичних відносин з хартіями в руках сеньйори, дипломати, юри-сконсульти вирішували спірні питання стосовно прав, привілеїв, прерогатив, територіальних та інших претензій. Архіви ставали тими «арсеналами влади», де «адвокати» корони та феодалної знаті шукали й знаходили необхідну їм «зброю», поступово усвідомлювали її цінність у якості основи цитованих ними знань і доказів, а також необхідність визначення відповідних критеріїв їхньої об'єктивності.

Ж. Мабійон вважав неприпустимою трансформацію важливої наукової контроверзи у чернечу сварку і тому не хотів відповідати Д. Папebroку типовою для того часу полемічною брошурою. Він прагнув встановити основоположні принципи дипломатичної критики, сформулювати їх на засадах наукових і органічно пов'язати з практичним застосуванням. Над підготовкою трактату йому довелося працювати майже шість років. Реалізація задуму вимагала аналізу значного за обсягом джерельного фактажу, його хронології, концентрації знань, ерудиції, досвіду для знаходження доказових і переконливих аргументів. Дієву допомогу в опрацюванні необхідного матеріалу йому надали відомі ерудити, в їх числі був і вже згадуваний Ш. Дюканж.

1681 року Ж. Мабійон оприлюднив працю, збагачену численними малюнками, кресленнями, факсимільними зразками документів, посиланнями на історичні джерела. У ній він рішуче заперечував своєму опоненту, однак при цьому не спростовував існування всуціль сфабрикованих або підправлених дипломів. Подати неправдиві відомості, наголошував учений, означає відмовитися від щирості, сумлінності та честі³⁶. Спираючись на власний багаторічний досвід критичного студіювання історичних джерел і свідчень, Ж. Мабійон зважено та аргументовано доводив, на підставі яких саме ознак і прийомів можна відрізнити дійсно справжній

* Запровадження терміна «*bella diplomatica*» належить вченому-архівісту Людевігу (1668–1743), який на схилі життя вирішив згадати минулі «дні й битви» та присвятив їм працю «Про використання і значення дипломів і дипломатичного мистецтва. Далі – про дипломатичні війни, які точилися у Франції, Італії, а також у верховних трибуналах Германської імперії» (*Ludewig. De usu et praestantia diplomatum et diplomaticae artis. Porro de bellis diplomaticis, cum in Gallia excitatis tum in Italia atque in supremis Germanici imperii tribunalibus. Lipsiae, 1720*).

диплом від підробки. Сформульовані ним основи дипломатики, палеографії, хронології, частково сфрагістики відображали технології з'ясування «істини чи неправди» – справжності або фальшування джерела (встановлення авторства, місця, дати, обставин складання, історія окремих шрифтів), що і донині не втратили своєї актуальності та залишаються засадничими в джерелознавчому аналізі історичних документів. Праця посилила авторитет учено-ерудита і принесла йому визнання навіть з боку єзуїтів. М. Блок (Marc Bloch, 1886–1944) назвав дату публікації трактату воістину ключовою подією в історії людського розуму, адже нарешті виникла критика архівних документів³⁷.

В епоху Просвітництва традиції ерудитів XVII ст. розвивали представники «антикварної течії». Зокрема, чернець Б. де Монфокон (Bernard de Montfaucon, 1655–1741), член Академії написів і красного письменства, молодший сучасник Ж. Мабійона, знаний діяч Конгрегації св. Мавра, здійснив упродовж 1719–1724 рр. гідний подиву масштабний видавничий проект – публікацію 15-томного ілюстрованого корпусу римських старожитностей на землях Франції – «L'Antiquité Expliquée», а в 1729–1733 рр. оприлюднив п'яти-томну збірку джерел до історії французької монархії «Les monuments de la monarchie française». Слід відзначити, що Б. де Монфокон залишив яскравий слід і в історії європейської палеографії. У цьому сенсі його ім'я є не менш шанованим, ніж Ж. Мабійона – у дипломатиці. Адже Мабійон торкнувся палеографії побіжно, насамперед, у зв'язку з дипломатикою, а обґрунтована ним методологія встановлення «справжності» історичних джерел безперечно була важливою й необхідною, однак мало надавала заціпок придивитися детальніше до «історії букви». Б. де Монфокон обрав предметом спеціального і самостійного студювання саме маловивчену грецьку палеографію, де через обмеженість дипломатичного матеріалу йому довелося зосередитися на кодексах, а книжне письмо, за своєю природою каліграфічне, котре відзначалося високим мистецтвом виконання ініціалів і різноманітністю мініатюр, спрямувало його думки й міркування до комплексного дослідження «історії форм». У праці «Грецька палеографія» (Paleographia Graeca..., 1708) він подав нарис історії грецького письма з викладом його походження та еволюції, низку цікавих факсиміле з грецьких рукописів, окреслив особливості розвитку грецького шрифту у різні епохи та його типологію. Б. де Монфокон презентував розробле-

ний ним принцип датування грецьких рукописів на підставі аналізу величезного фактичного матеріалу, описів, каталогів. Студія відобразила перший практичний досвід порівняльного вивчення розвитку двох гілок європейської палеографії – грецької та латинської³⁸. Колега Б. де Монфокон чернець-бенедиктинець М. Буке (Martin Bouquet, 1685–1754) започаткував у 1738 р. серійне монументальне видання «Зібрання істориків Галлії та Франції» (Recueil des historiens des Gaules et de la France), до якого включив латинські та грецькі джерела, низку епіграфічних даних, важливих для вивчення історії місцевих назв Галлії.

Франція не була єдиною країною Західної Європи, де розроблялися ключові ідеї критичної історіографії, та впродовж XVII–XVIII ст. ерудити й антиквари цілеспрямовано і результативно займалися пошуком, збиранням, упорядкуванням і публікацією документальної бази історичної науки. У цьому контексті слід відзначити діяльність Конгрегації єзуїтів на чолі з Ж. Боляндом (Jean Bolland, 1596–1665) із Антверпена і започатковане ними фундаментальне видання «Діяння усіх святих, яких вшановують у цілому світі» (Acta Sanctorum quotquot in toto orbe coluntur, 1643) – багатотомне зібрання критично опрацьованих відомостей про життя та діяльність освячених церквою осіб. Публікації праці передувала велика підготовча робота – пошук, впорядкування, зіставлення значної кількості історичних джерел, оповідних свідчень про явлені святими чудеса, також датування середньовічних актів, визначення ймовірного місця їхньої появи, авторства, підтвердження автентичності або фальшування королівських дипломів. Ж. Болянд докладно виклав методику роботи з історичними документами (хронологія та атрибутика їх виникнення, місце зберігання), а також окреслив основні етапи дослідницької роботи історика, до яких включив: 1) пошук документів; 2) перевіряння знайдених джерел щодо їхньої правдивості; 3) аналіз виявлених «правдивих матеріалів»³⁹.

На згадку заслуговує також постать італійського ерудита, керівника однієї з найвідоміших на той час в Європі Міланської бібліотеки, бібліотекаря герцогів Моденських Л. А. Мураторі (Ludovico Antonio Muratori, 1672–1750). В його науковому доробку – 28-томова праця «Письменники італійської історії від 500 до 1500 року» (Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae christianae 500 ad annum 1500, vol. 1–28, 1723–1751), шеститомні «Італійські старожитності Середньовіччя» (Antiquitates Italicae medii aevi, 1738–1742), «Анналі Італії» (Annali d'Italia,

vol. 1–12, 1744–1749), де викладено історію культури V–XIII ст. та політичну історію Італії на основі опрацювання численних історичних джерел, їх внутрішньої критики. Можна назвати ще безліч фактів про збирання та публікацію історичних джерел в Англії, Іспанії, Німеччині, Польщі, Чехії.

Отже, у період, коли історія ще не трактувалася як наука, ерудити та антиквари обґрунтували загальні вимоги до написання історичних праць, регулятивні настанови стосовно евристики, технологій критичного аналізу та верифікації історичних джерел (старовинних хартиї, дипломатичних угод, хронік, агіографічних джерел, листування тощо), які дозволяли з'ясувати потенціал доказової спроможності досліджуваних документів й отримання з них наукових знань. У своїх рефлексіях вони спиралися на методологічну базу, сформовану шляхом розширення дослідних практик – методів, технік, прийомів джерелознавчого аналізу в поєднанні з оцінками та висловлюваннями постулативно-нормативного характеру. Ерудити та антиквари не були «істинними істориками», втім їхні напрацювання, як показав час, позначилися на формуванні методики наукового вивчення історичних документів, розвитку спеціальних історичних дисциплін – дипломатики, палеографії, хронології, почасти сфрагістики, і певною мірою вплинули на теоретико-методологічний фундамент академічної наукової історії XIX ст. Оцінюючи науковий доробок ерудитів й антикварів, М. Барг (1915–1991) слушно відзначив: «В целом это было время перевода историографии на новые и – в далекой перспективе – несомненно научные рельсы. История получила базу, призванную ввести в процесс историописания в качестве решающего момента аналитический инструментарий – научную норму, чему следовало специально обучаться, и только в силу этого она превращалась в научную дисциплину. <...> Близилось время науки исторической, когда знание первоисточников и техники их научного исследования и историописание соединятся в лице ученого-историка»⁴⁰.

Слід підкреслити, що подвижницька праця ерудитів і антикварів заклала «цеглини» у фундамент формування архівної спадщини європейських країн, а також видалася корисною для поступу архівознавчої думки та розбудови архівної справи на європейському континенті. Адже критичне освоєння архівних джерел не тільки сприяло розширенню обріїв розуміння їхньої природи, специфіки, а й спонукало архівістів усвідомити потребу в розв'язанні ключо-

вих науково-теоретичних й практичних проблем, пов'язаних з удосконаленням діяльності архівів, як гаранта збереження в державі об'єктивної інформації про її історичне минуле.

Пошук шляхів централізації архівної справи, більш ефективних форм і прийомів організації архівних документів та забезпечення їх збереженості не полишав французьких архівістів упродовж усього XVIII ст. Утім, якісно новий період щодо їхнього вирішення на законодавчому, організаційному і практичному рівнях настав під час Великої французької революції, зокрема у 1789–1794 рр.

За перші п'ять революційних років ухвалені представницьким органом влади (Установчими зборами, Законодавчими зборами, Конвентом) нормативно-правові акти, що стосувалися архівної галузі Франції, за цільовим призначенням можна умовно поділити на чотири групи:

– перша – найбільша за кількістю декретів, що мали силу закону і передбачали запровадження адміністративно-структурних змін у систему державних архівних установ – утворення архіву Установчих зборів, реорганізованого згодом у Національний архів (Archives Nationales), а також архівів департаментів і судових установ;

– друга – визначила особливості формування архівів, переважно через концентрацію в їхніх сховищах певних видів документів, принцип їх класифікації та умови зберігання;

– третя – узаконила правила тріажу (фр. triage) – розбирання архівних документів і виокремлення тих, що належали попередній владі та підлягали знищенню;

– четверта – встановила заходи щодо охорони та захисту архівів.

9 липня 1789 р. Національні збори проголосили себе Установчими зборами з правом розроблення і прийняття вищого державного закону – конституції. Депутати, усвідомлюючи політичне і практичне значення для країни документів, що утворюються в результаті їхньої діяльності, 29 липня 1789 р. ухвалили спеціальне розпорядження про утворення архіву, де ці документи мали зберігатися. 4 серпня 1789 р. більшістю голосів керівником архіву вони обрали депутата, юриста А.-Г. Камю (Armand-Gaston Camus, 1740–1804), який доклав багато зусиль до розбудови головного архіву та архівної справи держави. Він прагнув забезпечити належні організацію та збереженість документів архіву. Про це свідчить розроблений з ініціативи А.-Г. Камю восени 1789 р. наказ «Про архіви», на підставі якого передбачалося організувати всі

його документи за трьома основними класами: перший – це законодавчі акти власне Установчих зборів; другий – їхня діловодна документація; третій – книги, брошури, журнали, що мали використовуватися в роботі цього представницького органу⁴¹.

19 травня 1790 р. депутати утворили спеціальну комісію для вирішення низки питань щодо організації Національного архіву, а 29 червня 1790 р. розглянули його проект, підготовлений А.-Г. Камю. На його переконання, треба було сконцентрувати увагу на вирішенні двох головних завдань:

«1. Сосредоточить в одном хранилище все документы, относящиеся к прежнему состоянию монархии, а также все акты, исходящие отныне с упраздненных учреждений и тех, которые будут упразднены, чтобы все эти акты могли быть сохранены, как исторические памятники.

2. Открыть их для всех желающих для справок и изучения: “Всякий гражданин (citoyen) отныне имеет право спрашивать во всех архивохранилищах все материалы, которые в них заключаются. Они будут выдаваться бесплатно в установленные часы и дни с соблюдением необходимых гарантий”»⁴².

Паралельно за ініціативи членів Фінансового комітету обговорювалися можливі шляхи концентрації у новоствореному архіві документальних комплексів з усіх архівів Парижу.

12 вересня 1790 р. депутати ухвалили декрет про реорганізацію архіву Установчих зборів у Національний архів і затвердили його статут. Згідно зі статутом, Національний архів – це сховище документів, що стосуються конституції королівства, його публічного права, законів, розподілу на департаменти, відображають сучасний стан країни та представляють цінність для її майбутнього⁴³, тобто архів загальнодержавного значення. Визначений у статуті порядок організації документів Національного архіву передбачав їх поділ на дві основні групи: 1) доменальні (поземельні); 2) адміністративні та юридичні. Французам було надано право у визначені дні та години приходити до Національного архіву, щоб ознайомитися особисто з необхідними документами для з'ясування чи захисту своїх громадянських або майнових прав. Однак в умовах громадянської війни, інтервенції та терору скористуватися ним було складно.

У зв'язку з проведенням адміністративної реформи та запровадженням замість провінцій та губернаторств 83 департаментів, Установчі збори своєю спеціальною постановою від 2 липня

1790 р. зобов'язали директорії департаментів організувати архівосховища для зберігання документів державних установ – парламентів, рахункових палат, сенешальств, що знаходилися на їхній території. Оскільки межі департаментів не збігалися з межами провінцій та інших адміністративно-територіальних одиниць, владі довелося вирішувати питання розподілу між ними архівних документальних комплексів ліквідованих відомств, яке розтяглося майже до середини XIX ст.⁴⁴

5 листопада 1790 р., згідно з раніше прийнятим законом про секуляризацію майна церков і монастирів, Установчі збори санкціонували концентрацію в архівах дистриктів* документальних зібрань церков і монастирів. Революційна влада планувала у недалекому майбутньому здійснити розпродаж націоналізованого нею церковного майна, і тому Установчі збори зобов'язали адміністрацію дистриктів забезпечити у короткий строк укладення описів цих зібрань.

Безперечно, не все, що декретувалося у ті часи, вдалося втілити. Через відсутність загального архівного законодавства, спеціально пристосованого приміщення для концентрації цінних архівних зібрань, брак коштів і професійних кадрів, протидію нововведенням з боку керівництва державних і приватних установ Національний архів довгий час продовжував функціонувати у статусі архіву законодавчого органу Французької Республіки.

Наріжним каменем у розмаїтті проблем реформування архівної галузі залишалася подальша доля численних архівних комплексів, що після націоналізації перейшли у розпорядження революційної влади – документальних зібрань «Скарбниці хартій», архівів скасованих нею міністерств, відомств, установ старого режиму, приватних структур, залишених напризволяще родинних фондів і колекцій, власники яких емігрували за кордон. Про масштаби концентрації націоналізованих документів виразно свідчить поданий О. Добіаш-Рождественською перелік: «...архивы сеньоральной юстиции (после 11 августа); титулы и регистры церковных десятин (после 10 августа 1789 г.); титулы духовных имуществ (после 2 ноября); архивы провинциальной администрации (после 15 января 1790 г.). После 24 февраля – феодальные титулы; после 7 сентября – архивы Парламента, в 1791–1793 гг. – архивы принцев, эмигрантов, осужденных и короны...»⁴⁵.

* Підрозділи департаментів. Франція мала на той час 544 дистрикти.

Правляча революційна еліта і особливо її радикально налаштоване крило – якобінці, хоча й переживали внутрішній розлад, спричинений хаотичністю політичних пріоритетів, персональною ворожнечею й власними амбіціями, втім у вирішенні питань подальшої долі архівної спадщини старого режиму продемонстрували певну єдність стосовно винесення їй «смертного вироку». В їхній свідомості Французька революція не мала ні предтеч, ні предків і розумілася як розрив культурної тканини часів, народження людської історії заново через зречення минулого та традиції. Ці уявлення ґрунтувалися на вірі у всемогутність людської волі, нескінченну піддатливість реальності, можливості перебудови суспільства на принципах «чистого розуму». Проголошені під час революції кінцеві цілі були такими грандіозними та всеосяжними – свобода, рівність, законність, що заздалегідь виключали будь-які проміжні рубежі чи компроміси. Протиборство революційної влади зі старим режимом набуло ознак релігійної війни, де окреслена речниками головна мета виявилася настільки високою, що не підлягала обговоренню, де єдиним кінцевим результатом боротьби мало стати знищення супротивника, включаючи його документальну спадщину.

Унікальність подій Французької революції полягала в тій провідній ролі, яку в них відіграла ідеологія розриву з минулим, з притаманним їй спрямуванням суб'єктивної рефлексії не тільки проти старої влади, а й проти традицій, релігії, звичаїв, культурної спадщини Середньовіччя, також абсолютним неприйняттям революційними діячами соціальних реалій, що існували до неї. Для людини 1789 р. причини революції були безсумнівними – народ Франції постав проти тиранії та зламав її окови. Бути патріотом у той бурхливий і драматичний час означало прагнути до оновлення нації та розірвати зв'язки з Середньовіччям. Перший номер газети «Le Point du Jour», що вийшла 15 червня 1789 р., містив заклик до депутатського корпусу Генеральних Штатів: «Ви покликані розпочати історію заново...». Певна річ, витоки цієї ідеології сформувалися під впливом «філософської історії» Просвітництва. На світоглядних настановах, цінностях, ідеях просвітників була вихована революційна еліта і базувався культурний матеріал революційного менталітету та революційної практики. Втім, за влучним висновком Ф. Фюре, іронія історії така, що коли революція намагалась реалізувати, зокрема, ідеї Ж.-Ж. Руссо (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778) «она, наобо-

рот, доказала істинність его песимизма, т. е. бесконечную дистанцию между правом и фактом и невозможность для демократической практики соединиться с теорией»⁴⁶. В оцінках заходів революційної влади стосовно архівної спадщини Середньовіччя слід також враховувати домінуючі риси тогочасної архівної культури французького суспільства, на які слушно звернув увагу російський дослідник І. Філіппов. Наразі йдеться про ставлення французьких інтелектуалів і особливо провідних мислителів Просвітництва до архівних документів. Безперечно, просвітники визнавали їх джерелом унікальних історичних свідчень. Однак їм не було властиве усвідомлення й конституювання сутності архівного документа як неповторної культурної пам'ятки епохи, необхідного підґрунтя наукового, «об'єктивного» історіописання та важливого засобу виявлення і зміцнення ознак національної ідентичності. Французьких просвітників цікавило минуле, але цінним і важливим для них все ж залишались сучасність і бажане майбутнє. В минулому вони шукали матеріали для розроблення філософських конструкцій, історичного синтезу та політичної полеміки, при цьому не надавали особливого значення об'єктивності наведених ними історичних фактів⁴⁷. Отже, означені вище чинники суттєво позначилися не тільки на світогляді, базових цінностях, ідеології революційної еліти, а також на її політиці в архівній галузі, яка часом не відповідала потребам формування й дбайливого збереження національної архівної спадщини у всьому багатстві й різноманітності її типолого-видової структури.

Красномовним свідченням цієї політики стало спалення у Парижі на Вандомській площі 12 березня 1792 р. генеалогічних документів (*titres généalogiques*) найвідоміших дворянських родів Франції. 12 травня 1792 р. Законодавчі збори розпорядилися провести в столиці чергове аутодафе – спалити документи рицарського ордену та знаті з Великого замку августинців. Попередньо з архіву відібрали документи на право власності, наукового характеру та про мистецтво. Подібні аутодафе на підставі декрету Законодавчих зборів від 19 червня 1792 р. про знищення генеалогічних документів старого режиму прокотилися всією країною. Дія вказаного акту торкнулася спочатку родинних фондів дворянства, архівів церков, згодом – судової та адміністративної документації, що мала понад тридцятирічний термін давності.

Враховуючи потреби воєнного часу, депутати Конвенту схвалили 3 жовтня 1792 р. декрет, який

дозволив передавати документи старого режиму – «непотрібні документи» до арсеналів для виготовлення патронів і надав право комісарам військового й воєнно-морського відомств відбирати в архівах департаментів і дистриктів потрібні їм матеріали. З цього приводу навіть було розроблено для них спеціальну інструкцію, де її автори акцентували увагу на доцільності використання добротного давнього пергаменту. Згідно з декретом від 5 січня 1793 р., **військові отримали право без попереднього відбору вивозити до арсеналів архівні фонди й колекції та вже на місці вирішувати питання про їхню придатність до переробки.** Драматизм тогочасних колізій в архівній галузі посилив декрет Конвенту від 17 липня 1793 р. про відміну феодальних повинностей (за винятком повинностей, пов'язаних із землею). Одна з його статей передбачала спалення «феодальних титулів», а за приховування цих документів від влади їхні власники каралися тюремним ув'язненням до п'яти років. Упродовж кількох місяців положення цього декрету стосовно архівних документів виконувалося по всій Франції.

Слід підкреслити, що архівісти у столиці та в провінціях робили все можливе для врятування архівних джерел. Деякі з них відкрито чинили опір розпорядженням влади. Так, архівіст з м. Лілля Ропра звернувся 14 січня 1793 р. до міністра юстиції Гара з клопотанням про збереження архіву Рахункової палати. У ньому він назвав знищення документів архіву актом згубного невігластва, яке можна порівняти, на його переконання, тільки зі спаленням Александрійської бібліотеки. Відповідь урядовця від 27 лютого 1793 р. архівісту була лаконічною й безальтернативною, а його «порада» виразно підтвердила офіційну позицію влади: «Все древние бумаги готического письма должны быть там (в архиве Лилля), как и в других местах, ничем иным как документами феодализма, подчинения слабого сильному и политическими правилами, оскорбляющими почти всегда разум, человечность и справедливость. Я думаю лучше заменить эти смешные негодные бумаги (ridicules paperasses) декларацией прав человека»⁴⁸. Ропра продовжував наполягати на збереженні архіву, однак його зусилля виявилися марними. Практично всі документи архіву Рахункової палати було продано на вагу за 80 тис. франків, а невеличкі залишки їх передано для перероблення до арсеналу.

Не викликає сумніву, що «архівні новації» з боку влади мали сприятливий ґрунт – небачений досі вибух активності французького народу,

в якому поєдналися воедино соціальний антагонізм, беззастережне заперечення ненависних старих порядків і сп'яніння від революційних гасел, хаосу боротьби та безвладдя. Його виступи супроводжувалися стихійним захватом замків сеньйорів, їхнього майна і земель, також приміщень судів, ратуш, податкових служб, нотаріальних контор, де знать зберігала оригінали та копії своїх «титулів», руйнуванням спеціфічних атрибутів влади (гербів, флюгерів, зубців на огорожі). Представники третього стану висловлювали протест проти збільшення обсягу податків, повинностей на користь аристократів і дворян, станових привілеїв, виступали з вимогами до сеньйорів-землевласників відмовитися від своїх майнових прав і привілеїв, представити документи, що слугують їх підтвердженням, повернути привласнені общинні землі тощо.

Покоління 1789 р. – від юристів до селян – розуміло під феодалізмом і феодальним правом власне сеньйоральні, тобто васальні зобов'язання сеньйорів і повинності селян⁴⁹. Панування феодальної знаті над землею і селянами здійснювалося в межах сеньйорії. Втім, окремі елементи сеньйорального комплексу суто феодального походження наприкінці XVIII ст. наповнювалися новим змістом, фактично перетворюючись в інструмент накопичення капіталу. Ідеться про передавання в оренду землі, до якої активно вдавалися сеньйори-землевласники. При цьому вони витісняли сільських орендарів, надавали перевагу представникам буржуазії або істотно збільшували внески за користування землею. Чи не обов'язковою складовою «війни проти замків» стало спалення на місці захоплених «титулів», інших особистих документів феодальної знаті, що підтверджували майнові права. Зокрема, багато їх було знищено під час селянських виступів 1789–1792 рр. Слушною з цього приводу є заувага Є. Тарле про те, що «французский аграрный вопрос для крестьянства в тот момент состоял в уничтожении всех документов, говорящих о праве на землю...»⁵⁰. Та все ж знищення під час тогочасних подій історичних документів минулих епох не набуло б вражаючих масштабів, якби акти вандалізму з боку простолюду не доповнювалися суперечливими та негативними для архівної справи країни заходами з боку влади.

Під кінець 1793 р. у політиці Французької Республіки відносно архівних документів старого режиму намітилися деякі зміни. Конвент 2 грудня 1793 р. постановив надалі зберігати всі архівні документи, що мали спалюватись, в спеціально організованих архівах дистриктів,

а 27 січня 1794 р. ухвалив рішення про відстрочку їхнього знищення до укладення земельного кадастру. Владі довелося визнати необхідність в інтересах держави належної організації та забезпечення збереженості окремих видів архівних документів. Зокрема, під час продажу на торгах конфіскованих у дворян-емігрантів і церкви земель виникла потреба в документах, які підтверджували б право на землеволодіння. Також у зв'язку з ліквідацією старих судових палат актуалізувалося завдання відносно передавання справ цих установ (справ про спадщину, боргових, незавершених, справ, що підлягали перегляду) до архівів новоутворених замість них апеляційних судів і судів присяжних. Документи судових палат старої влади слугували для охорони майнових прав приватних осіб, до них зверталися під час вирішення спірних питань, тяжб, пов'язаних із землеволодінням, зміною власника, наслідуванням спадку тощо, які могли тривати у судах роками. Відтак кожний документ для учасників цих процесів мав певну цінність.

Виокремлення вказаних архівних джерел вимагало розбирання розпорочених по всій країні архівів, їхнього впорядкування, чіткого визначення мережі державних архівів Франції та специфіки документів, що мали до них інтегруватися. На законодавчому рівні вирішення цих нагальних проблем архівної галузі Франції було започатковано декретом від 25 червня 1794 р. (7 месидора II року Республіки – за революційним календарем). Його затвердженню передувала в Конвенті підготовча робота. На переконання депутатів, «Наступило время, чтобы все отражалось в центре и чтобы все основано было на единстве. Этот великий принцип должен быть основанием наших различных учреждений. Пусть сохраняют или учреждают хранилища актов всюду... но пусть эти рассеянные коллекции будут частями центрального хранилища»⁵¹. За ініціативи депутата Ж. Дюбуа Конвент санкціонував утворення Комісії у справах архівів (далі – Комісія) та зобов'язав її вирішити низку завдань:

– розробити проект декрету;

– після його прийняття провести розбирання документальних комплексів архівів країни та відповідно до розроблених нею попередньо критеріїв здійснити відбір з них дійсно цінних або шкідливих чи не корисних для суспільства документів.

До складу Комісії на чолі з комісаром П. Боденом увійшли представники комітетів Конвенту – поземельного, фінансового, законодавчого, а також комітету суспільної освіти. Зважаючи на

складне переплетення політичних пристрастей в Конвенті та розходження в уявленнях депутатського корпусу про подальшу долю архівної спадщини минулих історичних епох, членам комісії довелося терпляче маневрувати у своїх пропозиціях і настановах. Вони мусили, з одного боку, задовольнити заклики якобінців вдатися до повного знищення документів старого режиму, з іншого – заспокоїти групу поміркованих депутатів, які усвідомлювали значущість збереження архівних документів для вирішення багатьох завдань розвитку нації та розбудови держави.

А.-Г. Камю у цей час перебував у австрійському полоні. Текст записки до проекту декрету підготував П. Боден. У ній він виправдовував дії Конвенту стосовно документальної бази старої влади. Безумовно, з історичними документами, що нагадують про гніт і рабство, треба покінчити назавжди, відтак «наш перший порух – спалити все». Однак при цьому постають риторичні питання, зазначив автор, а чи справді всі архівні документи мають бути приреченими на знищення? Чи може серед них є вкрай необхідні державі документи, наприклад, для продажу конфіскованих земель, а тому, можливо, їх треба зберігати? І в тексті записки, і в проекті декрету пропозиції відносно знищення архівних документів старого режиму, на якому наполягала на той час більшість депутатського корпусу, подано не чітко, на тлі завуальованих думок, підтекстів, міркувань, «зшитих білими нитками». За висновками дослідників, у цих підготовчих матеріалах вочевидь вимальовувалось прагнення членів комісії зробити все можливе, щоб зберегти від загибелі архівні скарби країни⁵². Варто підкреслити, що вони таки дійсно ризикували, оскільки розроблення і прийняття законодавчого акта відбувалося у надзвичайно складній ситуації. Абсолютизація політичної боротьби, саморуйнівний страх революційної влади перед реставрацією старого режиму, манія змов відкрили шлях до терору. За оцінкою П. Геніфе, терор став невід'ємною складовою революції: «...так темное пятнышко на коже фрукта выдает присутствие червя, который гложет его изнутри»⁵³, і спричинив довгий шлейф політичних пристрастей, взаємних звинувачень, ненависті, численних людських жертв, штовхав французів у безодню «мороку й хаосу», культурну катастрофу. В момент його кульмінації з'явився декрет від 10 червня 1794 р. (22 преріаля II року) про реорганізацію революційного трибуналу. На його підставі обвинувачені позбавлялись захисників, скасовувався обов'язковий виклик свідків, замість реальних доказів було до-

статньо «моральної» переконаності присяжних, а єдиною мірою покарання визнавалася смертна кара. Трибунал, наголошувалося в декреті, засновується для боротьби з тими, «кто силою или хитростью стремятся уничтожить общественную свободу»⁵⁴. Всіх незгодних з політикою якобінців називали «ворогами народу», «карали не только за слова, но желали наказывать и за самые мысли...»⁵⁵ і практично кожен день на ешафот відправляли близько 30–40 осіб⁵⁶.

Затверджений Конвентом декрет 7 месидора II року Республіки узагальнив попередні напрацювання революційної влади в архівному законодавстві інституційного та професійного характеру і намітив загальні підходи до реформування архівної справи Франції. До його суттєвих особливостей слід віднести окреслення об'єкту і предмету правового регулювання, а також регламентації низки ключових процедур організації, формування й збереження архівних документів.

Структурно декрет складався з шести основних розділів:

1. Основи організаційної структури (ст. 1–7).
2. Головні групи документів і розбирання феодалських грамот (ст. 8–14).
3. Засоби та способи розбирання документів (ст. 15–28).
4. Утворення архівосховищ у Парижі (ст. 29–36).
5. Основні положення (ст. 37–40).
6. Витрати на розбирання та оплату співробітників бюро, які будуть розбирати архівні документи (ст. 41–48)⁵⁷.

У декреті основним об'єктом правового регулювання визначено Національний архів, закріплено його найвищий статус і провідну роль серед архівних установ держави, пріоритетний склад документів, принципи їх організації та формування. У ст. 1 декрету зафіксовано: архів, утворений при народному представництві, є центральним сховищем Республіки.

Також декрет містив детальний перелік документів, що віднині мали відкладатися в Національному архіві: документи, пов'язані з проведенням виборів до Генеральних штатів 1789 р.; протоколи та інші документи, що утворилися під час виборів до законодавчих органів (національних зборів) країни; документи (законодавчі акти, протоколи, резолюції тощо), що накопичувалися в повсякденній діяльності законодавчих органів та їхніх комітетів і комісій; міжнародні угоди; баланс державних витрат і доходів; відомості про об'єкти національної

власності за кордоном; статистичні відомості про народжуваність і смертність населення. Крім вказаних документів, передбачалося також зберігати печатку Французької Республіки, зразки монет, еталони мір і ваги. Визначений декретом профіль Національного архіву вказує на його пристосування до потреб центрального законодавчого органу держави.

Декрет узаконив організацію документів Національного архіву за двома тематичними секціями – поземельною (доменіальною) і адміністративно-юридичною, в їх межах запроваджувалися серії. Пізніше А.-Г. Камю приступив до створення історичної секції Національного архіву. Схема класифікації документів Національного архіву базувалася на принципі пертиненції (*Pertinenzprinzip*, приналежності, лат. *pertineo* – «належати», «мати відношення», «сприяти», «служувати»), дотичному до організації архівних колекцій, як сукупності окремих документів різного походження, об'єднаних не за історичними, а за однією або кількома формальними ознаками (логічною, тематичною, хронологічною, географічною тощо). Застосування пертинентних схем класифікації в західноєвропейській архівістиці XVIII ст. зумовлено впливом бібліотечних класифікацій і тісно пов'язано з особливостями стилю наукового мислення тієї доби, з властивими йому раціоналізмом й утилітарністю, культом схем наукової систематизації, зокрема, Ж. Кюв'є (Georges Cuvier, 1769–1832) в зоології, К. Ліннея (Carl Linnaeus [Linné], 1707–1778) в ботаніці, Й. Берцеліуса (Jöns Jakob Berzelius, 1779–1848) в хімії. Архівісти часів Французької революції, пізніше і Консульства, у питаннях класифікації архівних документів мало чим відрізнялися від представників інших галузей знання, які, торкаючись вивчення явищ природи чи суспільства, прагнули мислити логічно, майже з математичною точністю. Під час упорядкування архівних джерел вони надавали перевагу предметно-логічним класифікаційним схемам також задля кращого їх використання або керувалися інтересами правлячих династій. Варто зважити й на те, що з позиції тодішніх істориків архівний документ був цікавим для них лише сам по собі, незалежно від його контексту. Цей підхід виразно окреслився під час розкопок у Помпеях, а також в Єгипті, де експедиція 1798–1799 рр. Наполеона Бонапарта (Napoleon I Bonaparte, Buonaparte, 1769–1821) цікавилася виявленими нею артефактами переважно як окремими предметами колекційного характеру і не ставила за пріоритет

збереження цілісності всього зібрання знахідок з урахуванням історії їхнього походження⁵⁸.

Для концентрації картографічних документів і друкованих видань, відповідно до положень декрету, планувалось утворити в Національному архіві спеціальні архівосховища.

Предметом правового регулювання стало зміцнення впливу держави на розбудову архівної галузі, а також на відносини, що виникали між Національним архівом і місцевими архівами у процесі формування, зберігання та використання документів. З метою забезпечення державного управління у сфері архівної справи контроль за діяльністю Національного архіву і архівів дистриктів було покладено на Конвент, а інспекцію – на архівну адміністрацію – Комітет архівів. Декрет посилив зв'язок архівів дистриктів з Національним архівом, віднині до нього вони мали в обов'язковому порядку передавати сумарні описи своїх документів. Документи відомств, установ залишалися в їхніх архівах, але хранителі мусили за першою вимогою Комітету архівів подати до поземельної секції Національного архіву документи на право власності, привілеї тощо. Після надходження документів до цієї секції, вони проголошувалися власністю Національного архіву. Вказані новації свідчать про наміри Конвенту втілити на практичному рівні ідею централізації архівної справи.

Одна з найважливіших статей декрету – ст. 37 остаточно закріпила заявлений раніше принцип публічності архівів, відкривши доступ до їхніх документів для всіх громадян у спеціально встановлені дні й години. Варто додати, що доступ до архівів розумівся революційною владою переважно для користування документами у сенсі їх правової значущості.

Декрет затвердив розбирання та знищення архівних документів за схемою Бодена. Імовірно, що у такий спосіб Конвент прагнув легітимізувати руйнацію історичних структур архівів старого режиму та забезпечити формування Національного архіву і місцевих архівів.

Запроваджувалися три основні тематичні секції:

1) *section domaniale* – документи з питань землеволодіння і державного управління (не більше тридцятирічної давності);

2) *section judiciaire* – документи з питань судочинства і акти громадянського стану;

3) *section historique* – документи, що мали історичну цінність та потрібні для вивчення історії науки й мистецтва Франції.

Декретом постульовано обов'язковість зберігання документів перших двох секцій. Зокрема,

у ст. 11 було вказано, що «подлежат сохранению решения по тяжбам, сделки и другие засвидетельствованные в суде акты, содержащие в себе присуждения, передачу имущества, расписки, мену, ввод во владение земельными наследствами, недвижимостью и условиями владения, не связанные с феодальными правами и повинностями»⁵⁹. Віднесені до третьої секції документальні джерела з історії науки, мистецтва мали зберігатися в бібліотеках департаментів і дистриктів, а після реформування Конвентом 1795 р. Королівської бібліотеки у Національному⁶⁰, надходили в її сховища.

Крім трьох зазначених секцій, було виділено групу «непотрібних документів» (*documents inutiles*), до якої депутати включили документи «феодальні» та документи, виділені до утилізації. Їх передбачалося спалити або передати виробникам паперу чи до арсеналів. Декрет встановив жорсткі терміни робіт щодо розбирання архівних документів: шість місяців для архівів Парижа і чотири місяці – для архівів департаментів.

Після публікації декрету Комісія у справах архівів (Тріяжна або сортувальна, як називали цю комісію сучасники) та її відділення в департаментах розпочали розбирання документальних комплексів архівів. За оцінками зарубіжних дослідників, їхня діяльність призвела до руйнації цілісності документальних комплексів багатьох архівних установ Франції та загибелі значної кількості архівних документів. Негативні наслідки кампанії підсилювали встановлені Конвентом абсолютно утопічні терміни розбирання архівів, а також відсутність чітких засад і критеріїв експертизи цінності документів, що підлягали знищенню. На практиці виокремити «феодальні титули» від «не феодальних» було складно. По-перше, доменіальні документи (*documents domaniaux*), які підлягали зберіганню, стосувалися майнових прав, привілеїв феодальної знаті, тобто мали ознаки «*documents purement féodaux*». По-друге, під кінець XVIII ст. нотаріуси часто фіксували в одному документі сеньйоральні повинності з правами й доходами не феодального походження (наприклад, купівля землі, передавання маєтка в заставу, орендні зобов'язання). Відтак під аутодафе разом з «феодальними документами» підпадали легітимні записи та архівні джерела, що знаходилися у фокусі інтересів держави. Слід підкреслити, що в різних регіонах Франції нотаріуси висловлювали протест проти застосування схеми «тріажа». Значну шкоду заподіяло також залучення до розбирання

архівних документів осіб випадкових, які не мали відповідних знань і досвіду, але вважалися владою «благонадійними громадянами». Часто вони навіть не вникали у зміст архівних документів, а підставою для спалення їх ставала констатація, що переглянуті джерела написані «готичним» почерком.

На жаль, фаховим архівістам революційна влада не довіряла через підозри (небезпідставні) у прагненні зберегти від знищення «документи давнього рабства». Слід віддати належне архівістам на місцях. Вони вели справжню війну з емісарами Конвенту і, головне, не безуспішно. Так, наприклад, вдалося зберегти більшість безцінних документів «Скарбниці хартій», що опинилися у колі інтересів воєнного міністерства, також документальні комплекси деяких госпітальних архівів. Однак відчутно постраждали архіви провінційних адміністрацій, судових установ старого режиму, монастирів, капітулів, родинні фонди дворянства. Загибель окремих «готичних» документів раннього Середньовіччя виявилася загалом невиправною втратою. Тому Ж. Мішле (Jules Michelet, 1789–1874) мав рацію, коли нарік Комісію у справах архівів революційним трибуналом пергаментів, а її поспішні й безапеляційні рішення, на його думку, були уподібнені діям трибуналу, який судив людей.

За справедливим висновком Є. Тарле, не тільки страх перед Конвентом змусив П. Бодена і членів Комісії запропонувати депутатському корпусу згубний для архівної галузі країни варіант розбирання документів. У своїх міркуваннях вони керувалися усталеними на той час методами роботи з діловодною документацією та відбором історичних джерел до публікації. Зокрема, спиралися на «тріаж» в установах і відомствах Франції, де чиновники часто на свій розсуд вирішували питання відносно організації та групування документів. Іншим авторитетним джерелом для них стала діяльність ерудитів – ченців Конгрегації св. Мавра. Вони також вдавалися до абсорбції з величезних документальних масивів тих архівних джерел, що відповідали змісту запланованих видавничих проєктів⁶¹. Проте можливість вказаних інтерпретацій зумовлена загальним станом розвитку архівознавчої думки тієї доби.

Підбиваючи підсумок організаційним та законодавчим заходам в архівній галузі впродовж 1789–1794 рр., до їх позитивних сторін слід віднести такі:

– заснування головного архіву держави – Національного архіву;

– окреслення мережі державних архівів Франції та специфіки документів, які мали в них зберігатись;

– утворення архівної адміністрації для забезпечення управління діяльністю архівних установ у загальнодержавному масштабі;

– демократизація доступу до архівної інформації;

– визнання владою суспільного значення архівів і архівної справи, а також своєї відповідальності за збереження архівів.

Окремо слід підкреслити значущість декрету 7 месидора II року Республіки. Цей документ заклав правові основи державного управління архівною справою, був кроком уперед щодо укорінення на всій території країни єдиних принципів її організації, також формування, класифікації, зберігання й використання документів архівів. У ньому вперше окреслено юридичне тлумачення базового поняття зарубіжної архівістики – «Національний архів», відбулося його запровадження до суспільного й наукового обігу.

Безперечно, правова база діяльності архівних установ, сформована у 1789–1794 рр., була далекою від досконалості, часом суперечливою і не сприяла втіленню ідеї централізації архівної справи країни. У ній виразно відбилися складні політичні, соціально-економічні та ідеологічні реалії, світоглядні стандарти переломної доби в національній ідентифікації французів. Разом із тим, у вказаний період архівісти отримали можливість поглибити свої знання і практичний досвід щодо подальшого реформування архівної справи, розбудови національної архівної системи.

27 липня 1794 р. (9 термідора II року Республіки) у Франції стався переворот. Падіння якобінської диктатури, яке відбулося внаслідок термідоріанського перевороту, не означало остаточного краху революції, втім, це був початок її кінця. Відразу після 9 термідора Конвент приступив до проведення активної культурної політики і здійснив низку важливих починань: утворені Політехнічна й Педагогічна школи, Гірничий інститут, Національний інститут наук і мистецтв, Музей французьких пам'ятників. Влада прагнула змінити культурний клімат у країні, покласти край знищенню національної культурної спадщини, культурному нігілізму, загальній недовірі до культурної еліти або, інакше кажучи, до освічених людей, також наблизитись до нагальних завдань, озвучених, однак не вирішених під час попередніх революційних подій. Передусім для депутатів було вкрай важливо повернутись до законного й конституційного управління

країною крізь призму вирішення головної проблеми часу – знаходження шляхів виходу з терору. У царині культури, так само як і в інших сферах суспільства, скасовувалися декрети, позначені тавром «вандалізму» та «тиранії», акцентувалася увага на реалізації законів, визнаних перспективними для розбудови національної науки, мистецтва, освіти.

Засудження вандалізму становило лейтмотив культурної політики Термідоріанського Конвенту. Ключовим моментом у цьому контексті стали три доповіді А. Грегуара (Henri Jean-Baptiste Grégoire, 1750–1831), єпископа із Блуа, проголошені перед депутатським корпусом. Подані ним відомості відзначалися ґрунтовним аналізом культурної політики якобінського Конвенту, значним обсягом залученого матеріалу. В першій доповіді 14 фрюктидора А. Грегуар озвучив довгий перелік культурних втрат, який в наступних повідомленнях істотно збільшувався і вражав присутніх масштабами загибелі культурних цінностей – зруйновані собори, бібліотеки, архіви, понівечені скульптури, порізані або спалені полотна видатних художників, манускрипти та цінні книги. Постраждали не окремі райони, а практично вся країна: Париж, Шартр, Страсбург, Франсіад (колишній Сен-Дені), Нансі, Версаль, Каркасон, Верден та ін. Він надав поняттю «вандалізм» більш глибокого змісту, ніж заподіяння шкоди національним культурним пам'яткам, по яких «пройшла сокира варварства». Логічним супутником знищення культурних надбань, складовою політики терору, на переконання доповідача, стала «система переслідувань талановитих людей» – провідних діячів науки й культури Франції, руйнівна містерія, однаково ворожа Просвітництву та культурно-духовному розвитку нації. Виразним доказом цього слугував наведений ним список учених, художників, письменників, які зазнали репресій, нібито з «патріотичної старанності», а насправді, через невігластво, прояв «нового фанатизму». Ефект прориву, здійснений доповідями Грегуара, важко переоцінити. Французи нарешті наважилися відкрито висловити своє обурення та оприлюднити масштаби збитків, а це, своєю чергою, означало продемонструвати на практичному рівні волю і бажання покінчити з наслідками культурної катастрофи.

Утворені Комітет суспільної просвіти та Тимчасова комісія у справах мистецтв попри всі труднощі діяли активно і наполегливо задля охорони та захисту культурних цінностей держави, але цього було замало. Тим більше, що

кампанія проти вандалізму на практичному рівні спромоглася протидіяти знищенню лише релігійної та феодальної символіки. Для того, щоб повністю припинити загибель національних реліквій (предметів мистецтва, музейних експонатів, архівів, рукописів і будь-яких інших скарбів культури та мистецтва), суспільству бракувало зрілого розуміння необхідності повноцінного збереження національної культурної спадщини. Проте, як справедливо зауважив Б. Бачко: «В термидоре Революція пошатнулася, и все уже было не так, как ранее. Изменения оказались принципиальными, затронувшими самую связь времён, основное измерение Революции»⁶².

Прозріння спочатку торкнулося творів мистецтва, адже тільки «Раби і варвари зневажують та псують їх, вільні люди зберігають і опікуються ними»⁶³.

Утвердження дбайливого ставлення до архівів, знаходження шляхів оптимальної організації та формування їхніх документальних масивів відбувалося повільно. Після 9 термідора декрет 7 месидора II року Республіки хоча і визнавався певний час чинним законом, однак окремі його положення через політичні зміни у країні та переоцінку новою правлячою елітою пріоритетів відносно розвитку архівної галузі поступово втратили свою силу. Зв'язок Національного архіву з місцевими архівами у цей період практично був перерваний, а його значення помітно похитнулося. Декрет від 26 жовтня 1796 р. вніс зміни в організацію архівів на місцевому рівні. Відповідно до санкціонованого Конституцією III року Республіки скасування дистриктів, цей акт узаконив ліквідацію архівів дистриктів і передавання їхніх документальних комплексів до архівів департаментів. Передбачалося, що архіви департаментів мають перейти у підпорядкування префектур як складова частина адміністративного апарату⁶⁴.

21 січня 1801 р. припинила свою діяльність «тріажна» Комісія. Епоха «громадянських аутодафе» стосовно архівних документів закінчилася. Однак архівам Франції довелося пережити ще багато потрясінь і втрат, зокрема, під час передавання документальних комплексів з ліквідованих архівів дистриктів до архівів департаментів, також у період Реставрації, коли з архівів департаментів почали активно вилучати родинні папери прощених дворян. Найбільше сум'яття архіви відчули в 1810–1812 рр., у зв'язку з реалізацією ідеї Н. Бонапарта створити у Парижі єдиний загальноєвропейський архів, де мали зберігатись цінні документи, зібрані з усіх місцевих архівів Франції та архівів підвладних йому країн Європи.

Та все ж поступово у французькому суспільстві утверджувалося розуміння, що суцільне заперечення минулого, прагнення покінчити з його документальними слідами має згубні наслідки для держави або особи. У процесі впорядкування архівів Середньовіччя потроху формувалося уявлення про те, що будь-який архів становить цінність тільки за умови забезпечення цілісності первісної організації його документів, а її руйнація є злочином перед майбутніми поколіннями й суспільством у цілому. До певної міри нація почала пред'являти на минуле свої права, перетворюючись на спадкоємця і хранителя реліквій вітчизняної культури та мистецтва.

Наступало «століття історії». Становлення національних держав, розвиток юридичних і громадянських прав особистості, істотне збільшення історичного знання завдяки плідній праці плеяди видатних європейських істориків, розроблені ними теоретичні та методологічні засади історіописання сформували особливий підхід в суспільстві до архівного документа, що перетворився в його очах на документ історії. Архівісти, історики, державні діячі, які поділяли ідеї національної самоідентифікації, пов'язували з архівним документом зацікавлене, дбайливе і, головне, професійне ставлення до національної історичної пам'яті.

¹ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 300–302.

² *Агеева В. Б.* Концепция «национального достояния» во французском архивоведении XVIII–XX веков: автореф. дис. ... канд. ист. наук – М., 2008. – 22 с.

³ *Адо А. В.* Крестьяне и Великая французская революция: Крестьянское движение в 1789–1794 гг. – 2-е изд. дораб. и доп. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 446 с.

⁴ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971. – С. 50–58.

⁵ *Воронов А.* К вопросу о положении архивного дела во Франции // Вестник археологии и истории, издаваемый Археологическим институтом. – СПб., 1898. – Вып. 10. – С. 33–50; *Он же.* Статьи по архивоведению. – СПб., 1909. – С. 8–25.

⁶ *Добиаш-Рождественская О. А.* История архивов романской Европы при старом порядке // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 94–152.

⁷ *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология (конец XIX века – XX век): автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 2004. – 26 с.

⁸ *Лаппа-Старженецкая Е. А.* Французские архивы в их прошлом и настоящем // Исторический архив. – Пг., 1919. – Кн. 1. – С. 143–189.

⁹ *Люблинская А. Д.* Бастилия и ее архив // Французский ежегодник. – М., 1959. – С. 104–126.

¹⁰ *Маяковский И.* Архив, библиотеки и музей // Архив. дело. – М.; Л., 1926. – Вып. 5/6. – С. 46–47.

¹¹ *Самоквасов Д. Я.* Архивное дело на Западе. – М., 1900. – С. 1–4.

¹² *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М., 1997. – С. 63–80.

¹³ *Тарле Е. В.* Национальный архив в Париже // Сочинения. – М., 1958. – Т. 4. – С. 590–623; *Он же.* Национальный архив в Париже // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 155–202.

¹⁴ *Филитов И. С.* Великая французская революция и судьба феодальных архивов // Французский ежегодник. 1987: 200 лет Великой французской революции. – М., 1989. – С. 159–175.

¹⁵ *Duchemin M.* Theoretical principles and practical problems of Respect des fonds in Archival Science // Archivaria. – Summer 1983. – № 16. – P. 65.

¹⁶ *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – Milano, 1984. – P. 209–211.

¹⁷ *Познер Э.* Некоторые итоги развития архивного дела после Французской революции // Архив. дело. – 1941. – № 1. – С. 83–89; *Posner E.* Some aspects of archival development since the French Revolution // American archivist. – July 1940. – № 3. – 159–172.

¹⁸ *Шелленберг Т. Р.* Современные архивы. Принципы и методы работы = Modern archives principles and techniques / Глав. архив. упр. при Совете Министров СССР; пер. с англ.: В. А. Алешковской, Э. Г. Баскакова, Н. Д. Болдыревой [и др.]. – М., 1962. – С. 12–14.

¹⁹ *Шмидт Ш.* Французские архивы и их техническая организация // Архив. дело. – 1927. – № 11/12. – С. 105–127.

²⁰ *Романовський В.* Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 10–13.

²¹ *Бачко Б.* Как выйти из Террора? Термидор и революция. – М.: BALTRUS, 2006. – 348 с.; *Он же.* Культурный поворот III года Республики // Французский ежегодник 2000: 200 лет Французской революции 1789–1799 гг.: итоги юбилея. – М., 2000. – С. 103–125; *Генифе П.* Французская революция и Террор // Французский ежегодник 2000: 200 лет Французской революции 1789–1799 гг.: итоги юбилея. – М., 2000. – С. 68–87; *Гуревич А. Я.* История в человеческом измерении (Размышления медиевиста) // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75. – С. 38–63; *Фюре Ф.* Постигание Французской революции. – СПб.: ИНАПРЕСС, 1998. – 224 с.; *Чудинов А. В.* Смена вех: 200-летие Революции и российская историография // Французский ежегодник 2000: 200 лет Французской революции 1789–1799 гг.: итоги юбилея. – М., 2000. – С. 5–23.

²² *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С. 67.

²³ *Фавтье Р.* Капетинги и Франция. Роль династии в создании государства. – СПб.: ЕВРАЗИЯ, 2001. – 320 с.;

Лаппа-Старженецкая Е. А. Французские архивы в их прошлом и настоящем. – С. 147–151.

²⁴ Лаппа-Старженецкая Е. А. Французские архивы в их прошлом и настоящем. – С. 159.

²⁵ Воронов А. К вопросу о положении архивного дела во Франции // Воронов А. Статьи по архивоведению. – СПб., 1909. – С. 11.

²⁶ Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С. 16–17.

²⁷ Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С. 16–19; Кальсина Е. А. Французское архивоведение: история, теория, методология (конец XIX века – XX век): дис. канд. ... ист. наук. – М., 2004. – С. 16–17.

²⁸ Харузин Н. Взгляд Langlois на архивное дело // Древности: тр. Археогр. комиссии Император. Москов. археолог. о-ва / под. ред. М. В. Довнар-Запольского. – М., 1898. – Т. 1, вып. 1. – С. 133.

²⁹ Добиаш-Рождественская О. А. История архивов романской Европы при старом порядке. – С. 132; Лаппа-Старженецкая Е. А. Французские архивы в их прошлом и настоящем. – С. 160–161.

³⁰ Duchesne (André) // Larousse. Grand dictionnaire universel du XIXe siècle français, historique, géographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc., etc. – Paris: Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1865. – Vol. 6. – P. 1330–1331.

³¹ Пронина Е. А. Пером о шпаге: генеалогии французского и фламандского дворянства Андре Дюшена // Вестн. Санкт-Петербургского гос. ун-та. – 2011. – Вып. 2. – Сер. 2. История. – С. 111–117.

³² Косминский Е. А. Историография средних веков. V в. – середина XIX в.: лекции. – М., 1963. – С. 129–131; Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. – М.; Л., 1987. – С. 96; Запкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999. – С. 87.

³³ Бездрабко В. В. Історія науки про документ, або відкриття відомого. – К., 2011. – С. 118.

³⁴ Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. – С. 98.

³⁵ Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – С. 92–95.

³⁶ Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. – С. 101.

³⁷ Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М., 1973. – С. 47.

³⁸ Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. – С. 105–108.

³⁹ Запкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – С. 87; Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – С. 95–96.

⁴⁰ Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – М., 1987. – С. 323.

⁴¹ Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С. 71.

⁴² Добиаш-Рождественская О. А. История архивов романской Европы при старом порядке. – С. 134–135.

⁴³ État sommaire des versements faits aux Archives Nationales par les Ministères et administrations qui en dépendent. – Paris, 1924. – Vol. 1. – P. V.

⁴⁴ Филиппов И. С. Великая французская революция и судьба феодальных архивов. – С. 163.

⁴⁵ Добиаш-Рождественская О. А. История архивов романской Европы при старом порядке. – С. 134.

⁴⁶ Фюре Ф. Постигание Французской революции. – С. 40.

⁴⁷ Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – С. 337.

⁴⁸ Воронов А. К вопросу о положении архивного дела во Франции. – С. 11.

⁴⁹ Метивье Ю. Франция в XVI–XVIII вв. от Франциска I до Людовика XV. – М., 2005. – С. 25–31.

⁵⁰ Тарле Е. Национальный архив в Париже // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском археологическом институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 166.

⁵¹ Воронов А. К вопросу о положении архивного дела во Франции. – С. 12.

⁵² Тарле Е. В. Национальный архив в Париже // Сочинения. – М., 1958. – Т. 4. – С. 601.

⁵³ Генифе П. Французская революция и Террор. – С. 86–87.

⁵⁴ Пименова Л. А. Идея свободы во Французской революции XVIII в. [Электронный ресурс] // Новая и новейшая история. – 1992. – № 1. – Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/LIBERTE>. HTM. – Загл. с экрана.

⁵⁵ Революционный трибунал в эпоху Великой французской революции: воспоминания современников и документы / ред. проф. Е. В. Тарле. – Пг., 1918. – Ч. 1, I–VIII – С. 132.

⁵⁶ Тарле Е. В. Национальный архив в Париже // Сочинения. – М., 1958. – Т. 4. – С. 600.

⁵⁷ Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – С. 76.

⁵⁸ Duchein M. Theoretical Principles and practical Problems of Respect des fonds in Archival Science. – P. 65.

⁵⁹ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней. Архивное дело с древнейших времен до 1917 года / авт.-сост. Н. В. Бржостовская ; редкол.: В. Н. Автократов [и др.]; науч. ред. К. И. Рудельсон. – М., 1979. – С. 93. – (Труды ВНИИДАД; т. 8, ч. 2).

⁶⁰ Книговедение: энциклопед. словарь. – М., 1982 – С. 371.

⁶¹ Тарле Е. В. Национальный архив в Париже // Сочинения. – М., 1958. – Т. 4. – С. 604–605.

⁶² Бачко Б. Культурный поворот III года Республики. – С. 103–125.

⁶³ Филиппов И. С. Великая французская революция и судьба феодальных архивов. – С. 173–174.

⁶⁴ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней. Архивное дело с древнейших времен до 1917 года. – С. 96.

В статье рассмотрены тенденции развития архивного дела и архивоведческой мысли Франции в XVIII ст. Проанализированы также осуществленные властью во время событий Великой французской революции и в начале XIX ст. организационные меры, утвержденные ею законодательные документы, которые отображают осуществление государственной политики в архивной отрасли страны, а также ее последствия для формирования и сохранения национального архивного наследия.

Ключевые слова: архивное дело Франции, архивное законодательство, Национальный архив.

In the article are reviewed trends in the development of archival study and archival affairs in France in second half of the XVIII century. Furthermore are analyzed organization measures took by the government during the events of the French Revolution and the early XIX century and approved by the state power legislative documents, which reflect the state policy in the archival branch of the country and its implications for the formation and preservation of the national archival heritage.

Key words: archival affairs of France, archival legislation, the National Archives.